

ในเดือนยี่ ของทางเหนือ ซึ่งตรงกับเดือนพฤศจิกายน ขึ้น 15 ค่ำ ตามตำนาน พงศาวดาร โยนกและจามเทวีได้กล่าวไว้ว่า ได้เกิดอหิวาตกโรคขึ้น ในแคว้นหริภุญไชย ทำให้ชาวเมืองได้อพยพหนีไปอยู่เมืองหงสาวดี เป็นเวลาประมาณ 6 ปีจึงเดินทางกลับมายังบ้านเมืองเดิม พอถึงวันครบรอบเวลาที่ได้จากบ้านเมืองไป จึงได้ทำเป็นกระถางใส่เครื่องสักการบูชาอุปเทียลลอยตามน้ำไปเพื่อให้ไปถึง ญาติพี่น้องและบรรพบุรุษที่ล่วงลับในหงสาวดีและเรียกการลอยกระถางนี้ว่า ลอยโคมหรือลอยไฟ

ก่อนจะถึงวันยี่เป็ง 2 - 3 วัน ชาวบ้านจะนำเอากำมะพร้าว ต้นกล้วย อ้อย ดอกไม้ มาทำเป็นซุ้มประตู ที่หน้าบ้าน ตามประตูวัด เรียกว่าประตูป่า และทำความสะอาดบ้านเรือน เมื่อถึงตอนเช้าวันยี่เป็ง ก็จะมีการทำบุญ และนำข้าวปลาอาหาร ถวายพระสงฆ์เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วเรียกว่า ตานขันข้าว ฟังเทศน์ธรรม พอหัวค่ำก็จะนำกระถางเทียน หรือ ซี่ผึ้ง เรียกว่า ผางปะตีบ มาจุดเรียงไว้หน้าบ้าน หรือตามรั้วบ้าน หรือ จุดโคมแขวน ไว้ตามหน้าบ้าน และจะมีการ จุดโคมลอย การจุดโคมลอย มี 2 แบบ คือ แบบที่ใช้ปล่อยในตอนกลางวัน เรียกว่าวาว จะเน้นที่ตัวโคมทำด้วยกระดาษหลากสีส้น ให้เห็นได้ชัด จะใช้การรมควัน ในการทำให้โคมลอยขึ้นไปบนท้องฟ้า การจุดโคมลอยในตอนกลางวัน มักจะนำเงิน หรือสิ่งของ หรือเขียนข้อความ ว่าผู้ใดเก็บโคมนี้ได้ก็นำไปรับของรางวัลจากผู้จุด ส่วนโคมลอย ที่ปล่อยในตอนกลางคืน จะเรียกว่า โคมไฟ ตัวโคมจะทำด้วย กระดาษสีขาว เพื่อให้เห็นแสงไฟที่ใช้จุดรมเอาไอร้อน เพื่อให้โคมลอยขึ้น ทำให้เห็นเป็นแสงไฟลอยขึ้นไปบนท้องฟ้าดูสวยงาม ยิ่งนัก การจุดโคมลอย นี้ตามตำนานกล่าวว่า ทำเพื่อบูชา พระเกษแก้วจุฬามณี และในช่วงค่ำ ๆ ก็จะมีพากัน นำเอากระถาง ที่ได้จัดทำไว้ไปลอย ใน แม่น้ำ